

| ÓKOR - TÖRTÉNET - ÍRÁS | 3.

SOROZATSZERKESZTŐ: CSABAI ZOLTÁN

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM, ÓKORTÖRTÉNETI TANSZÉK

ÖKONÓMIA ÉS ÖKOLÓGIA

TANULMÁNYOK
AZ ÓKORI GAZDASÁGTÖRTÉNET ÉS
TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ KÖRÉBŐL

SZERKESZTETTE
CSABAI ZOLTÁN, FÖLDI ZSOMBOR, GRÜLL TIBOR
ÉS VÉR ÁDÁM

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM, ÓKORTÖRTÉNETI TANSZÉK – L'HARMATTAN
PÉCS – BUDAPEST, 2015

A hieroglif luvi kulului ólomcsíkok, mint gazdaságföldrajzi forrás

1. A PROBLÉMA

1967-ben, Kayseritől hetvenöt kilométerre északkeletre egy Kululu nevű faluban egy helyi török földműves ólomcsíkokat talált a földjén. Az öt darab ólomcsík (két teljes csík, egy töredékes csík, s két töredék) hieroglif luvi nyelvű szövegeket tartalmaznak.¹ A szövegek egy tabali királyság, mégpedig a lelőhely alapján az ún. tabali nagykirályok gazdasági dokumentumai kb. a Kr. e. 8. századból (a pontos datálás kérdéséhez ld. lentebb), főképp átadásra váró árpaadagok és juhok listája, emellett házősszeírások (hány személy is lakik az adott házban). A dokumentumok által megőrkített pontos gazdasági aktus némi vita tárgya, az értelmezés a CUM-*ni*-ként átírt hieroglif luvi szótól függ. Ha ennek jelentése 'számára' (mint ahogyan hagyományosan értelmezik), akkor kiosztandó javakról van szó. Ha jelentése '-tól, -től; által',² akkor adóról. Bár ez utóbbi javaslatot meggyőzően cáfolták,³ a pontos értelmezés számunkra most kevésbé lényeges, mivel itt e szövegek egy másik problémáját mutatom be.

A szövegek ugyanis megnevezik azokat, akiket az árpaadagok illetnek, sőt, nevük mellett sokszor áll egy, a származásukra utaló helységnév is (a szöveg összesen tizen-nyolc ilyen helynevet tartalmaz). Ha lokalizálni tudnánk ezeket a településeket vagy legalábbis némelyiket, rendkívül értékes forráshoz jutnánk a tabali nagykirályok uralmának tényleges kiterjedését illetően – amely mindmáig nincsen tisztázva. Jelen dolgozat erre tesz kísérletet.

¹ Standard kiadása Hawkins 2000: 503–513.

² Amint azt Giusfredi 2010: 195–196 javasolta.

³ Yakubovich 2011: 264.

2. A SZAKIRODALOM ÁLLÁSPONTJA

Természetesen nem ez az első kísérlet e helynevek azonosítására. Mindazonáltal Tuna kivételével (melyhez ld. lentebb) alapvetően lokalizálhatatlannak tartja őket a szakirodalom: Aro szerint egyik sem lokalizálható, de feltehetőleg („die Annahme liegt jedoch nahe”) Kululu környéki települések, amelyek nem feltétlenül nagyobbak, mint egy falu.⁴ Alig pozitívabban fogalmaz Hawkins: „E helységnevek nagy többsége meglehetősen ismeretlen és feltételezhetően kisebb településeket takar”.⁵ Végezetül Giusfredi szerint egyszerűen nem lokalizálhatóak.⁶

3. FILOLÓGIAI ÉS MÓDSZERTANI PROBLÉMÁK

A helynevek azonosítására elméletben rendelkezésünkre áll az igen tekintélyes számban ismert anatóliai helységnevek, időrendben az óasszír, a hettita, a hieroglif luvi, és a klasszikustól a bizánci korszakig terjedő helynévanyag, melyek szerencsére nagyrészt jól kiadott korpuszok (kivételt képez éppen a luvi, ám ezen a korpuszon belül e nevek mindegyike hapax). Ám a nevek egyeztetése során a gyakorlatban számos technikai és módszertani problémával szembesülünk. Négy fő technikai problémát kell figyelembe venni:

1) A hieroglif luvi íráskép többértelmű, mert nem különbözteti meg a zöngés és zöngétlen mássalhangzókat. Emellett nem képes kifejezni mássalhangzócsoportokat, csak ún. „üres a”-tartalmú jelekkel, amelyek valódisága így külön – a helynevek esetében, alternatív lejegyzések híján, nem mindig eredményes – vizsgálatot igényel.

2) A luviban, mint minden élő nyelvben, hangváltozások zajlanak (ne feledjük, a luvi nyelv több száz éven át adatolt szövegszerűen), melyek azonban hol megjelennek írásban, hol nem, hol tükrözik őket az átvételek, hol nem (néhány fontosabb hangváltozás: -iya- > -i-, -uwa- > -u-, h-kiesés a -RHw-, -hw- mássalhangzócsoportokban).

3) A klasszikus korpuszba a luvi nevek értelemszerűen görögösítve kerültek be. Ezek a változások a sajnós mindig előforduló torzulásoktól kezdve (ehhez még ld. lentebb) az elméletben szabályos hanghelyettesítésig terjednek. Minthogy csak utóbbi szabályos, más szavakkal csak ennek révén lehet tesztelhető és nem önkényes hipotézist megfogalmazni, csak az utóbbi lehetőséggel számolok. Ugyanakkor a korpusz nyelvileg nem

⁴ Aro 1998: 111.

⁵ Hawkins 2000: 431.

⁶ Giusfredi 2010: 197.

egységes, hiszen az első görög auktoroktól a bizánci korig terjed, szerepel benne feliratos anyag és latinizált forma is, így tekintélyes mennyiségű lehetséges hanghelyettesítést kell figyelembe venni. Néhány példa: a) a luvi <z> <s>-ként jelenik meg; b) a zárhangokat aspiráltan is átvehetik; c) az <a> megjelenhet <a, e, é>-ként egyaránt; d) a laringálisokat a <κ γ χ> betűkkel egyaránt átírhatják; e) a <w> ki is eshet; stb.

4) A torzítások egyik gyakorta előforduló alesete a morfológiai újraértelmezés (pontosabban: félreértelmezés), amikor a helynevet nem tőformájában vagy alanyesetében, hanem valamelyik más esetében vagy mellékalakjában veszik át. Nagy előnye ennek az alesetnek, hogy feltérképezhető és falszifikálható hipotézist lehet vele alkotni, így a továbbiakban ezt a lehetőséget is figyelembe veszem. Különösen mivel a luvi nyelv ebből a szempontból számos félreértésre adhatott alkalmat: a görögök félreértelmezheték a birtokos szerkezetet (-ašša/i-), melynek ‘-i’ jelentése is lehet, akárcsak a másik ‘-i’ jelentésű mellékalakot (-wann(i)-), amely mellékalakok értelemszerűen igen gyakoriak.

E technikai problémák következtében egy-egy luvi név nagyon sokféle formában jelenhet meg a klasszikus forrásokban, amely igencsak megnehezíti az azonosításukat. De ha nyelvileg még azonos vagy azonosítható is két helynév, akkor egy módszertani problémával szembesülünk: Hogyan bizonyítható, hogy fizikailag is azonosak? Sajnos amíg luvi oldalról független érvek alapján nem lokalizálhatóak, addig ezek azonossága csak feltevés marad, mivel nem tudjuk kizárni, hogy nem homoním településekről van szó: tanulságos itt megemlíteni, hogy Wiyanawanda nevű településből például legalább hármat, ha nem többet ismerünk.⁷

Az azonosítást valószínűségét azzal lehet növelni, hogy tabali, vagyis kappadokiai forrásról lévén szó, kizárólag a kappadokiai helyneveket vettem figyelembe; az ettől délre (Kilikia), nyugatra (Lykaonia, Galatia), ill. északra (Pontus) fekvőeket nem. Sajnos ez a lehatárolás az óasszír és hettita esetekben csak mérsékelten lehetséges, mivel e korokból alig ismerjük a településszintű földrajzot.

4. A NÉVANYAG

Az azonosítások taglalása előtt még át kell tekinteni, pontosan milyen formában is adatoltak a kulului helynevek. Az esetek kisebbik felében nincs probléma az interpretációval (zárójelben a szöveg hely áll):

⁷ Forlanini 2012: 137; Gander 2014: 378–402.

- (1) á-la/i/u-wa/i-na-li(URBS) (1.34): Aluwana-;
 (2) á-ru-sa-li-ia(URBS) (2.18): Arusali-;
 (3) ha-ru-wa/i-ti(URBS) (1.33): Haruwa/i-;
 (4) hu-wa/i-sá-na(URBS) (1.2): Huwa/i-;
 (5) ta-pa-ia(URBS) (1.42): Tapa-;
 (6) [ti]-wa/i+ra/i-li-ia-sá-(URBS) (1.1);
 ti-wa/i+ra/i-li-ia¹(URBS) (2.14): Tiwarali-;
 (7) tu-na-sá(URBS) (1.11, 37, 49, 53, 55, 56, 57);
 tu-na-sa-na(URBS) (1.60); |SUPER+RA/I(-li)(-sa)
 tu-na-sa(URBS) (1.7, 63); á-na-tara/i(-sá) tu-na-sa/sá
 (URBS) (1.15, 38): Tuna-;
 (8) wa/i+ra/i-tu+ra/i-si(URBS) (1.31, 32): Waratura-.

Az esetek több mint fele azonban több-kevesebb kommentárt igényel:

1) á-ha-ti-ku-ku+ra/i-za(URBS) (2.17): A kutatók kivétel nélkül *Ahatikukura/i-* formában veszik fel,⁸ de ezt a szöveghely nem támogatja:

(1) 141 OVIS-na 3 ta-ru-tà-za |á-ha-ti-ku-ku+ra/i-za(URBS)

Hawkins ezt a következőképpen fordítja: „141 sheep to 3 statues; (of?) the town Ahatikukura/i”.⁹ Csakhogy a városnév nem genitivusban áll, hanem egyértelműen a pl. dat.-ban álló „szobor” szóval van egyeztetve (ezt már Hawkins is felismerte).¹⁰ Hawkins ezt a problémát egy *-aza-* helynévi (etnikumképző) szuffixum feltételezésével próbálta áthidalni. Ám akkor nincs jelölve az esetrag, amely egy Kr. e. 8. századi luvi szöveg esetén rendkívül szokatlan lenne. Ráadásul így nincs egyeztetés, vagyis a kifejezés grammatikailag hibás: csak akkor lesz grammatikus és értelmes a szerkezet, ha ez a „szobor” szó jelzője. S van egy rendkívül elterjedt *-alla/i-* szuffixum, melynek funkciója épp a melléknévképzés: *Ahatikuku(w)-alla/i- > (szabályosan) Ahatikukulla/i-, melyből a luvi fonológia egy sajátosságával, a rhotacizmussal (ismételten szabályosan) megkapjuk az adatolt alakot. A kifejezés helyes fordítása tehát „141 juh (a) három ahatikukusi szobornak”, a városnév helyes alakja pedig Ahatikuku-.

2) á-sà-ha-ia-la+ra/i-ti(URBS) (2.3) és á-sa-i-la+ra/i-ti(URBS) (2.19): Hawkins és Aro egyazon településnek tekintik Asa(ha)i(a)lara/i- néven,¹¹ előbbi szerint ez egy

⁸ Hawkins 1987: 161; Aro 1998: 111; Giusfredi 2010: 186.

⁹ Hawkins 1987: 148–149 közötti betétlap = 2000: 510; követi Giusfredi 2010: 200.

¹⁰ Hawkins 1987: 145.

¹¹ Hawkins 1987: 161; Aro 1998: 111.

„interesting variant spelling of what must be the same town-name”.¹² Ezzel szemben semmi nem indokolja, hogy a két településnek azonosnak kellene lennie, épp ellenkezőleg: Giusfredi (indoklás nélkül) ketté is választja és Asahayalara, ill. Asailara néven veszi fel őket¹³ – s joggal, mivel a <h> ilyen kontextusban nem esik ki.¹⁴ Ugyanakkor a <sà> jel „üres a”-ra utal,¹⁵ így a helyes névformák Ashayalara/i- és Asailara/i-.

3) mu+ra/i-ti-ia-sá(URBS) (2.12): A kutatók Mur(a)ti(ya)-ként vagy Mur(a)ti-ként veszik fel,¹⁶ helyes átírása azonban Mur(a/i)tiya-.

4) pa+ra/i-zu¹-mi-na-sa(URBS) (1.29, 30): A *432 <zu> hangértéke mai olvasat szerint <za_x>,¹⁷ ezért helyesen Parza¹mina-.

5): sù-na-wa/i-tà-za(URBS) (2.13) és sù-na-wa/i+ra/i-za(URBS) (2.6): A kutatás egyöntetűen Sunawata formában veszi fel.¹⁸ A településnév a következő szöveghelyeken jelenik meg:

(2) 30 OVIS-sa ¹ku-li-ia ¹tu-mi-si-ia-ha ¹tu-tu-ia-ha |DARE-mi-na |sù-na-wa/i+ra/i-za(URBS) (2.6)

Ezt az eddigiekben a következőképp fordították: „30 sheep to Kulis and Tumusis and Tutus we give, (men of?) (the town) Sunawara”,¹⁹ ill. „30 sheep to Kulis and Tumusis and Tutus (are) to be given, (men of?) the town Sunawara”.²⁰

(3) 20 OVIS-sa ¹REL-sà-i-ia ¹pa-la/i/u-zi-ia-ha |sù-na-wa/i-tà-za(URBS) (2.13)

Eddigi fordításai: „20 sheep to Kwisais and Paluzis, (men of?) the town Sunawata”,²¹ ill. „20 sheep to Kwisais(?) and Paluzis, (men of?) the town Sunawada”.²²

Sajnos egyik fordítás sem magyarázza meg a településnév <za>-végződését. Hawkins egy *-aza-* (ill. *-(a)za-*) etnikumképző szuffixumot javasol,²³ amely azonban összesen csak három esetben fordulna elő, mindhárom eset különös módon csak itt, a kulului ólomcsíkokon fordulna elő, mégpedig a fentebb említett „Ahatikukura/i-”, a lentebb tárgyalandó Zaka-, és ezen helynév esetében. Félretéve annak valószínűtlenségét, hogy egy etnikumképző szuffixum egy ilyen terjedelmű korpuszban csak egyetlen szövegben

¹² Hawkins 1987: 150.

¹³ Giusfredi 2010: 186.

¹⁴ Vö. fent, ill. Melchert 1994: 258.

¹⁵ Rieken 2010.

¹⁶ Hawkins 1987: 161 és Aro 1998: 111; ill. Giusfredi 2010: 200.

¹⁷ Yakubovich 2009: 66–68.

¹⁸ Hawkins 1987: 161; Aro 1998: 111; Giusfredi 2010: 187.

¹⁹ Hawkins 2000: 510.

²⁰ Giusfredi 2010: 200.

²¹ Hawkins 2000: 510.

²² Giusfredi 2000: 200.

²³ Hawkins 1987: 145, ill. 2000: 512.

forduljon elő, az Ahatikukura/i- esetén már láttuk, hogy nem erről van szó. A ténylegesen adatolt, hasonló hangalakú és jelentésű képzőket ki lehet zárni: az egyik az *-izza-*, de ez itt nem lehetséges, mivel akkor †Sunawa/it/rizza- alaknak kellene ott állnia. A másik a *-za-* melléknévképző,²⁴ de ez csak abban a valószínűtlen esetben lehetséges, ha csak az egyik személlyel és nem mindkettővel van egyeztetve a melléknév (amint azt Hawkins javasolta is).

Figyeljük azonban meg, hogy a személynevek dativusban állnak, így logikus a „városnév-i (pl. dat.)” szerkezet feltételezése, amely valóban <za>-ra végződik. Noha a (2) példamondatban első pillantásra nincs ‘-i’ jelentésű szuffixum, a (3) példamondat mutatja, hogy rhotacizált alakkal állunk szemben, vagyis a mélyszerkezeti forma /sunawad/l/r/na-/ egyaránt lehet. Ebből a jól ismert és már említett *-alla/i-* szuffixum elemezhető ki, a (2) mondat pedig hiperkorrekt írásmódot tükrözne. Így mind alaktanilag, mind jelentéstanilag szabályos alakokat kaphatunk, a pontos jelentés tehát: „a sunawaiaknak”. Figyelembe véve, hogy a <sù> jel helyes olvasata <zú>, ill. <zú/za_x>,²⁵ a településnév helyesen *Zu/anawa-*.

6) ta-sà-ku-sa-na(URBS) (1.41): Minthogy ma már tudjuk, hogy a <sà> jel utalhat üres magánhangzóra,²⁶ és e helynév nyilvánvalóan a *Tasku-* személynévből vagy annak eredetileg köznévi jelentéséből lett képezve,²⁷ a helyes olvasata *Tasku-* és nem a korábban feltételezett *Tasaku-*.²⁸

7) u-ha-zi+ra/i-sá(URBS) (1.40): A településnevet a kutatás *Uhazira(/i)-*ként írja át.²⁹ Fel lehet azonban fedezni benne a luvi *Uhha-zidi-* személynévet, a szabályos rhotacizmussal.³⁰ Ebben az esetben azonban valamilyen helynévképző szuffixumot várunk el (legalábbis Anatóliában), mint például *Ázatiwada-* ‘régens Hiyawában’ → *Ázatiwadiya-* ‘Karatepe luvi neve’ tipikus esetében. Az adatolt alak meg is felel pontosan *Uhazidiya-*-nak, a szokásos *-iya-* > *-i-* kontrakcióval.

²⁴ Melchert 2003: 197.

²⁵ A kérdés részletes elemzéséhez ld. Simon 2008.

²⁶ Rieken 2010.

²⁷ Vö. Katz 1998: 75–76 anyaggyűjtését.

²⁸ Hawkins 1987: 161; Aro 1998: 111; Giusfredi 2010: 194.

²⁹ Hawkins 1987: 161; Aro 1998: 111; Giusfredi 2010: 194.

³⁰ Bár Yakubovich 2009: 86–91 szerint az *Uhha-* előtagú összetett személynevek arzawaiak, nem lehet kizárni, hogy valamelyikük Közép-Anatóliában is tevékenykedett, maga Yakubovich is említi *Uhha-zidi* herceget, az Ulmi-Teššub-szerződés egyik tanúját. Yakubovich ugyan nyelvileg arzawainak tartja az *uhha-* elemet, de ez nem szükségszerű (Hawkins 2013: 8). Sőt, *Uhha-zidi* esete (amelyet Yakubovich kölcsönzéssel magyaráz) és a pisidiai *Ougoidis* név, mely feltehetőleg szintén ezt az elemet tartalmazza (Simon 2014a: 167), arra utal, hogy a teljes luvikus nyelvterületen elterjedt névről van szó.

8) ¹MAGNUS+RA/I-mu-wa/i-sá-na(URBS) (1.3); MAGNUS+RA/I-mu-wa/i-sá-na(URBS) (1.4, 39); MAGNUS+RA/I-mu-wa/i-sá/sa(URBS) (1.6, 46): A szakirodalomban kétségek merültek fel, hogy városnévről van-e szó egyáltalán. Giusfredi szerint írni hiba lehet, mert ugyanabban a sorban (1.3) személynévként is megjelenik.³¹ Csak hogy egyrészt a maradék négy sorban nem ez a helyzet, másrészt nem valószínű, hogy mindjárt ötször hibázott volna az írniok. Emellett elképzelhető, hogy máshol is adatolt helynévként, ha a kár Ὑρωμοσ³² vagy a pisidiai Ο[υ]ραμμοα³³ idetartozik. Egyébként mind Giusfredi, mind Hawkins „of Uramuwas’ town”-nak fordítja, de ez csak az egyik értelmezési lehetőség, éspedig a kevésbé valószínűbb. Ugyanis ebben az esetben a pusztaszemélynév lenne a településnév, bárminemű képzés nélkül (vö. fentebb). A fentiek analógiájára Uramuwiya- településnevet várunk, amely pontosan meg is jelenik a fentebbi szöveghelyeken, a szokásos *-iya-* > *-i-* kontrakcióval.

9): za-k[a]-za(URBS) (1.28) és za-ka-za(URBS) (1.45): A kutatás *Zaka-*ként veszi fel.³⁴ Ezt a települést a következő szöveghelyek említik:

(4) 100 “*179” ¹wa/i-su-ma-ia |CUM-ni |za-k[a]-za(URBS) (1.28)

Hawkins fordításában „100 *179 for Wasumas, man of the town Zaka”,³⁵ míg Giusfredinél „100 (measures of) barley from Wasumas, man of the town Zaka”.³⁶

(5) 100 “*179”-za ¹ta-ta-ia ¹ku-ia-ha 2 |CUM-ni |za-ka-za(URBS) (1.45)

Hawkins fordításában „100 *179 for Tatas and Kus (two), men of(?) the town Zaka”, míg Giusfredinél „100 (measures of) barley from Tatas and Kus (two), men of(?) the town Zaka”.³⁷

A <za>-végződést egyik fordítás sem magyarázza meg. Hawkins 1987: 145 itt is a már említett *-aza-* etnikumképző szuffixumot javasolta,³⁸ amely „Ahatikukura/i-” és *Zu/anawa-* már tárgyalt esetei mellett csak itt fordulna elő. Az első két esetben már láttuk, hogy ez nem lehetséges – és ennek megfelelően nem is adatolt. A már szintén említett alternatív képzésmódokkal ugyanaz a probléma: az *-izza-* **Zakizza-* alakot kellene, hogy eredményezzen, a *-za-* melléknévképző pedig csak abban a valószínűtlen

³¹ Giusfredi 2010: 187.

³² Zgusta 1984: §1412; az *ura-* előtagot már Adiego 2007: 338 felismerte benne. Azonban ennek van mellékalakja is: Κυρωμοσ.

³³ Zgusta 1984: §983, már ő összekapcsolta az *Uramuwa-* személynévvél.

³⁴ Hawkins 1987: 162; Aro 1998: 111; Giusfredi 2010: 193, 194.

³⁵ Hawkins 1987: 136 = 2000: 507.

³⁶ Giusfredi 2010: 193.

³⁷ Giusfredi 2010: 194.

³⁸ Hawkins 1987: 145; később óvatosabban: *-(a)za-*, „analysis uncertain”, Hawkins 2000: 512.

esetben lehetséges, ha az (5) szövegben csak az egyik személlyel és nem mindkettővel van egyeztetve a melléknév (amint Hawkins azt javasolta is).

Az (5) eset nyelvtanilag világos (pl. dat. <-za>), viszont hiányzik valami a <za-ka> és a <-za> között, például egy <+ra/i>, amely a hieroglif luvi írásban csak egyetlen ferde vonás, így könnyebben hagyhatja el az írnök (erre van más példa is, ld. pl. KARATEPE §LI Hu. ("CASTRUM")há<+ra/i>-ni-sá-, de helyesen a Ho. változatban: ("CASTRUM")há<+ra/i>-ní-sà-). Ebben az esetben szabályos megoldáshoz jutunk: za-ka<+ra/i>-za /zakallanza-/ 'a zakaiaknak', a szokásos -alla/i-suffixummal.

Sajnos a (4) eset ennek fényében is problémás, még ha fel is tesszük, hogy a kitörésnél volt egy <+ra/i> jel is: ugyanis ekkor a <za> jel nem magyarázható. Bár a problémának jelenleg nincs megoldása, a városnév mindenesetre világos.

10) 'PUGNUS-ri+i-mi-sa-na(URBS) (1.25): PUGNUS-*rimi*-.³⁹ Giusfredi e helynevet nem vette fel a listájába, mert személynévnek tartja,⁴⁰ s Hawkins joggal utal rá, hogy az illető személyt egyszer már Alsó-Tuna városbelinek jelölték (1.15),⁴¹ így valószínűleg írnöki hiba az URBS determinatívum használata, s csak az illető apai nevérol van szó (a személynév mivoltot jelöli is a szöveg).

A fentiek alapján a kulului ólomcsíkok földrajzi neveinek jelenlegi listája tehát: Ahatikuku-, Aluwana/i-, Arusali-, Ashayalara/i-, Asailara/i-, Haruwa/i-, Huwa/i-, Mur(a/i)tiya-, Parzamina-, Zu/anawa-, Tapa-, Tasku-, Tiwarali-, Tuna-, Uhaziriya-, Uramuwiya-, Waratura/i-, Zaka-.

Még annyit érdemes ezen a ponton megjegyezni, hogy a nyelvészeti elemzés egyelőre keveset tud hozzátenni e nevekhez: négy esetben semmi több nem mondható el (Ahatikuku-, Huwa/i-, Parzamina-, Waratura/i-), s a legtöbb esetben csak egy-egy tipikus suffixum ismerhető fel: Aluwana/i- (-wann(i)-), Arusali- (-alla/i-), Ashayalara/i- (-alla/i-), Asailara/i- (-alla/i-), Mur(a/i)tiya- (-iya-). Esetleg egy helynév teljes egészében magyarázható, mint a köznévi eredetű Haruwa/i- (vö. ékírásos luvi *harwa*- 'út'), vagy a személynévi eredetű Uhazira/i- és Uramuwiya- (Tasku- és Tiwarali- esetéhez ld. még fent, ill. lentebb).

³⁹ Így Hawkins 1987: 162; Aro 1998: 111.

⁴⁰ Giusfredi 2010: 186–187, vö. még 193.

⁴¹ Hawkins 1987: 143.

5. A FÖLDRAJZI ELEMZÉS

A fentebb jelzett korpuszok áttekintése után a következő javaslatokat lehet tenni. Az óasszír és a hettita korpuszban három olyan helynevet sikerült találnom, amely formailag kapcsolatba hozható a kulului helynevekkel, de földrajzi okok miatt ezekből csak egy jöhet szóba (a másik kettőhöz, Tappához és Zagijához ld. lentebb):

Tiwarali-: vö. óasszír *Ti-wa-ra-a* (kt 88/k 1046),⁴² egy Kaneš környéki falu.⁴³ Bár a hettita korpuszban is megjelenik egy Tiwara- nevű település (KUB 23.11 iii 16; KUB 48.107 i 4; HKM 89, 11),⁴⁴ az kaska területen fekszik,⁴⁵ ezért biztosan nem azonosak. Bár a két név nem teljesen azonos, morfológiailag lehetséges a kettő összekapcsolása, mégpedig az -alla/i-suffixummal. Sőt, ilyen váltakozás ismeretes is: Waršiya-, az Āššuwa-koalíció tagja az Alakšandu-szerződésben mint Waršiyalla- jelenik meg. Ennek alapján a két településnév feltételesen bár, de azonosítható.

A klasszikus korpuszban formailag rokonnak tűnő helynevek néhány esetben Kappadokián kívül adatoltak, ezért nem tárgyalom őket.⁴⁶ Ezen felül négy, talán öt esetben Kappadokián belül is felbukkan ilyen helységnev:

Tapa-: Bár a hettita korpuszban adatolt Tappa- (KBo 1.58, 7') hangtanilag illeszkedik, jelen vizsgálatból kizárható, mert feltehetőleg Hakmiš környéki.⁴⁷ A klasszikus korpusz azonban két további lehetőséget kínál:

Az egyik Θῆβασα / Augusta Thebasa, ma Divle,⁴⁸ amely a jól ismert -ašša-suffixumos mellékalak lehetne. Probléma azonban, hogy Lykaoniai településről van szó, még ha csak ötven kilométerre délnyugatra is van Ereğlitol (vö. Plinius Nat. Hist. 5.25: „ipsius Lycaoniae celebrantur Thebasa in Tauro (...)”), Lykaoniából pedig mindeddig nem került elő luvi felirat, amely valószínűleg azzal függ össze, hogy nem tartozott a luvi utódállamok uralma alá – nem függetlenül attól, hogy – amint a neve is mutatja – a Lukka nevű csoporttal és nem a luvikkal álltak kapcsolatban.

A második lehetőség az egyetlenegyszer említett Tebarani nép, akik az Amanus-hegységben az eleutherocilici (városuk Pindenissus) szomszédjai: „his erant finitimi

⁴² Gökçek 2006: 186.

⁴³ Dercksen 2008: 139, 1. j.; Barjamovic 2011: 234–235.

⁴⁴ RGTC 6/1: 431–432; RGTC 6/2: 171.

⁴⁵ Forlanini 1992.

⁴⁶ Ezek: Haruwa/i- (Karya, Galatia nyugati határvidéke ill. Lykia, Zgusta 1984: §453-3,4, ha nem görög); Uramuwa- (ld. mint fent), Zu/anawa- (Σαυαός (Zgusta 1984: §1156), Συβαός (Zgusta 1984: §1270-1), Συβ//α// (Zgusta 1984: §1270-2) Phrygia).

⁴⁷ RGTC 6/1: s.v.

⁴⁸ Zgusta 1984: §341; Laminger-Pascher 1992: 108–111 irodalommal; vö. még Talbert 2000: Map 66.

pari scelere et audacia Tebarani. Ab iis Pindenisso capto obsides accepi...” (Cicero ad fam. 15.4.10, Kr.e. 51).

Az általános felfogás szerint ők a tabali államok utódai és/vagy a tibarénokkal azonosak.⁴⁹ Mivel ezt a kérdést másutt részletesen megtárgyaltam,⁵⁰ itt csak röviden összefoglalom a főbb megállapításokat: a tibarénokkal való azonosítás minden nyelvi, történeti és földrajzi alapot nélkülöz. A Taballal való azonosítás azért nem lehetséges, mert az asszír megnevezés; a két alak közötti különbség azonban csak luvi hangtannal magyarázható (rhotacizmus), viszont a luvik nyilvánvalóan nem használtak önmagukra egy asszír elnevezést, és nem is közvetítettek volna egy idegen nevet a görögök vagy a rómaiak felé.

Ha viszont a Tapa- helynév megkapja az elterjedt és már többször említett *-alla-* szuffixumot, akkor a luvi rhotacizmussal szabályosan eljutunk a népnévhez: */Taballa-/ > *[tabara-], vagyis a Tebarani egyszerűen annyit jelentene, hogy ‘tabai’ (a latin alak eltérő vokalizmusát magyarázhatja, hogy luvi szóban eltérő hosszúságúak is lehettek a magánhangzók (azaz */Tabā-/), amelyet az íráskép viszont nem jelöl).

Tasku-: vö. ΔΑΣΚΟΥΪΑ (Ptol. 5,6,19, Armenia Minor) / Dascusa (Plin. 5,83; It.Ant. 209,3).⁵¹ E településnevet általában Δάγυουσαival azonosítják (Ptol. 5,6,21), noha már Zgusta is felismerte, hogy a nyelvi azonosítás problémás, s talán nincs is közük egymáshoz. Ezzel szemben egész biztosan nincs közük egymáshoz, mivel Ptolemaios is megkülönbözteti őket, s egyértelműen nem azonosak nyelvi sem; ráadásul a Daskytövű településnevek jól ismertek szerte Kis-Ázsiában (vö. pl. Daskyleion). A szokásos *-ašša/i-* szuffixummal tökéletes eredményt kapunk: **Taskuwassa-* > *Dascusa-*.

A valódi probléma azonban földrajzi és kronológiai jellegű. A település (ma Ağın) ugyanis Meliténétől északra, az Euphratés mentén található.⁵² Ez azonban nem Tabal állama, hanem Malatyáé. Ugyanakkor tudjuk, hogy Malatya és Tabal egy idő után egy államot alkottak: Mugallu (eml. Kr. e. 675–651) ugyanis egyesítette a két országot. De lehet-e ilyen „kései”, vagyis származhat-e a Kr. e. 7. sz. első feléből a szöveg? Hawkins a többi kulului felirat miatt a Kr. e. középső/késő 8. századra datálja az ólomcsíkokat,⁵³ de a többi felirat kora természetesen nem sokat jelent. Hawkins elvi alapon nem datál feliratokat Kr. e. 700 utánra, de – amint erre a szakirodalomban már többször rámu-

⁴⁹ Schrader 1878: 156–157; Meyer 1884: 293–294; Streck 1916: CCCLII, 1. j.; Wainwright 1936; Lewy 1950–1951: 364; Alkim 1959: 214–215; Toumanoff 1959: 20, 26. j.; 1963: 57, 53. j.; Barnett(1975: 422; D’Alfonso 2012: 186.

⁵⁰ Simon 2014c (irodalommal).

⁵¹ Zgusta 1984: §246-1.

⁵² Harper 1976; Hild 1977: 143.

⁵³ Hawkins 2000: 505.

tattak – ez téves álláspont, és a jelenlegi elméleti legalsó határ az utolsó ismert tabali uralkodó kora, vagyis kb. Kr. e. 641⁵⁴ (megjegyzendő, a paleográfiai ismereteink még nem annyira kifinomultak, hogy ennél pontosabb datálást tegyenek lehetővé).

Összefoglalva: bár nyelviileg kifogástalan a Tasku-/Dascusa- azonosítás, a földrajzi-kronológiai problémák óvatosságra intenek, ugyanakkor ezeket könnyedén át lehet hidalni.

Tuna- E település azonosítását korábban részletesen tárgyaltam, teljes szakirodalommal, ezért itt csak összefoglalom a főbb megállapításaimat.⁵⁵ Egyrészt máig nem világos, mi az oka az Alsó-/Felső-Tuna megfogalmazásnak, hogyan viszonyulnak egymáshoz, ill. az egyszerű Tunához: alsó-/felsőváros vagy két különböző város?⁵⁶ Ezt a kérdést itt is nyitva kell hagynunk. Másrészt három azonosítási javaslat született eddig, amelyekből azonban az első kettő biztosan kizárható.

Az első maga Kululu.⁵⁷ A szövegek azonban vagy a befizetők, vagy a kedvezményezettek származását tartalmazza, s arra nincs utalás, hogy valamelyik helynév a regisztrációs centrummal lenne azonos – mi értelme lenne akkor megnevezni?⁵⁸ Sőt, mint Aro rámutatott, nem mindenkinek van megadva a származása: nyilván csak azokat említik meg, akik nem helyiek.⁵⁹

Tunát a klasszikus forrásokban szereplő, Kululutól nem messze fekvő Tonosával (Tonus) is azonosították.⁶⁰ ez biztosan téves, mert ebben az esetben a <tu-na-sa> íráskép csak a tőformát mutatná, holott a többi helységnév teljes, ragozott alakjában jelenik meg szövegünkben.⁶¹ Bár ezt a problémát az *-ašša/i-* szuffixumos mellékalak megoldhatná, megmagyarázatlanul marad, miért [o] jelenik meg az [a] helyett. Ráadásul a harmadik javaslat egy sokkal pontosabb megfelelést kínál: ez pedig Dunna / Tynna / (A)tuna települése.⁶²

⁵⁴ Aro 1998: 93–94; Simon 2014b: 96.

⁵⁵ Simon 2013: 279–285.

⁵⁶ Morpurgo Davies – Hawkins 1979: 390; Aro 1998: 110–111; Hawkins 2000: 431; Lebrun 2007: 464; Giusfredi 2010: 187, 196–197.

⁵⁷ Morpurgo Davies – Hawkins 1979: 390 („an immediate, though possibly unjustified, assumption”); Forlanini 1988: 138, 44. j. („certamente identica”); Hawkins 1995: 99; Starke 1999: col. 528; Hawkins 2000: 431–432 (mert azt feltételezi, hogy az ólomcsíkokat Tunában írták); Weeden 2010: 44.

⁵⁸ Simon 2013: 284.

⁵⁹ Aro 1998: 111.

⁶⁰ Meriggi – Poetto 1982: 102; alternatíva Jasinknál, 1995: 146–147.

⁶¹ Simon 2013: 284, 18. j.

⁶² Jasink 1995: 146–147 (óvatosan); Lebrun 2007: 463 (mindkettő érvek nélkül); elutasítja Giusfredi 2010: 197 („very doubtful”); Aro 1998: 111 szkeptikus az (Alsó-/Felső-)Tuna tisztázatlansága miatt.

E javaslat azonban két különálló települést kever össze:⁶³ egyfelől a hettita Dunna⁶⁴ / Tynna (Ptol. 5.6.22; CIL VI 5076) helységet, vö. még újasszír forrásokban szereplő Tunni-hegységgel (az Ezüsthégyesség, III. Šulmānu-ašarēdu feliratában), ami Zeyve Höyükkel azonos; másfelől Atunát/Tun(n)át, egy kis tabali királyságot III. Tukulti-apil-Ešarra és II. Šarrukīn idején (uralkodója Kurtis, feltehetőleg azonos személy a bohçai feliratban szereplő Kurtis-szal), amely a hettita forrásokban Adunuwaként jelenik meg. Tuna értelemszerűen az előbbivel azonosítható, mégpedig kifogástalanul.

Zaka-: A hettita források Zagija-ja (KUB 5.1 i 74) kizárható, mert az Nerik vidékén található.⁶⁵ A klasszikus források azonban kínálnak egy kapcsolódási pontot: Sacoena / Sacona / Saconna.⁶⁶ Az Itinerarium Antonini 202,3 szerint egy kappadokiai állomás neve a Taviumból Mazakába vezető úton: Tavium – Therma – Soanda – S. (16 mp) – Ochras (24 mp) – Caesarea, azaz T. – Yerköy – Çamalak – Küllüce – Kalaycık – (Kalaba) – Kayseri.⁶⁷ Ezt a települést azonban Miller a kappadokiai Σαρούνηα (Ptol. 5,6,11) településsel kívánta azonosítani.⁶⁸ Ugyanakkor Zgusta szerint ez „unsicher und unwahrscheinlich”,⁶⁹ melyben teljesen igaza van, hiszen a két név sehogy sem kapcsolható össze nyelvtanilag, ráadásul Hild kutatásai alapján Aquae Saravenae Kirşehirnél fekszik.⁷⁰ Ezzel szemben a *Zakawann(i)- mellékalak szabályosan és tökéletesen Sacon(n)a formához vezet (a luvi <z> görög <s>-szel történő helyettesítésének klasszikus példája a kilikiai uralkodók Syennesis neve a luvi *zuwani*- szóból vagy névből;⁷¹ az -awa- > -o- változáshoz ld. pl. Lawazantiya- > újasszír Lusanda, Lauwanda > Lóandos⁷²).

Zu/anawa-: vö. a galatai - kappadokiai Σαυιάνα (vö. Const. Porphy. de them. 6,28, de admin. imp. 50, 101–110).⁷³ A település Ankarától délkeletre, Galatia déli részén fekszik, a Halysnál, mivel eredetileg a Boukellarión thema része volt (ami a Halystól nyugatra fekszik), de VI. Bölcs Leó 890-ben áthelyezte a Kharsianon themába (ami a Halystól keletre fekszik).⁷⁴ A *Sani*- tő szabályosan folytathat egy **Zaniya*- alakot, amely egy **Zana*- szabályos mellékalakja lehet, melynek megint csak szabályos mellékalakja

⁶³ Simon 2013: 279–283.

⁶⁴ RGTC 6/1: 439; RGTC 6/2: 173.

⁶⁵ RGTC 6/1: s. v.

⁶⁶ Zgusta 1984: §1146-4.

⁶⁷ Hild 1976: 114, French 1974 alapján.

⁶⁸ Miller 1916: 733.

⁶⁹ Zgusta 1984: 545, 640. j.

⁷⁰ Hild 1976: 82–83.

⁷¹ Legutóbb ld. Simon 2008; Giusfredi 2010: 165–167; Oreshko 2013: 415, mind további irodalommal.

⁷² Forlanini 2013: 78, 55. j.

⁷³ Zgusta 1984: §1160-1.

⁷⁴ Ld. már Ramsay 1890: 219, 248; követi Oberhummer 1920; Zgusta 1984 csak óvatosan.

lenne a *Zanawa*- (a luvi <z> ~ görög <s> kérdéséhez ld. fenn). Így tehát hangtanilag és morfológiailag lehetséges lenne az azonosítás, de a túl nagy időbeli távolság meglehetősen kétségesé teszi ezt.

Összefoglalólag tehát elmondható, hogy két települést nagy biztonsággal lehet azonosítani (egyet a Tavium – Kayseri közötti úton (Zaka-); egyet Zeyve Höyükkel / Porsukkal); három valószínűsíthető (Tapa- az Amanus-hegységben, Tiwarali- Kültepe vidékén, Tasku pedig Malatyában) s egy bizonytalan a Halys mentén (Zu/anawa-).

6. A TÖRTÉNETI ELEMZÉS

Kululu földrajzilag az ún. tabali nagykirályok területéhez tartozott, amely területek tényleges territóriuma, azaz hogy uralkodtak-e a többi tabali uralkodó felett (legalább névleg) vagy sem, mindmáig bizonytalan. Bizonyíthatóan saját területüket a felirataik rajzolják ki: Tuwatisé (KULULU 1, 4; ÇİFTLİK) és Wasusarmasé (TOPADA, SUVASA, SULTANHAN, KAYSERİ), melyekhez most hozzá lehet adni a KIRŞEHİR-levelet (szintén egy Tuwatis nevű nagykirályt említ). Utóbbinak az a jelentősége, hogy ezek szerint a Halyson túl is kiterjedt a nagykirályság területe.⁷⁵

Kérdés, hogy a fentebbi azonosítások mennyiben módosítják ezt a képet. A bizonytalan Zu/anawa- sehogy sem, mert ha még helyesnek is bizonyulna az azonosítás, jól illeszkedne a Halyson túlnyúló nagykirályság képébe. A valószínűsíthetőek közül Tasku- *per definitionem* nem módosít a képen; Tapa- kiterjesztené az uralmi területet az Amanus-hegységre is, ahonnan eddig nem rendelkezünk forrásokkal; Tiwarali- pedig illeszkedik a feliratok által kirajzolt képbe. A biztosak közül Zaka- újabb bizonyítékot szolgáltatna a Halyson túli terület feletti tabali uralomra; Tuna- / Zeyve Höyük pedig a Tuwana felettire.

Ezen ponton felmerül a kérdés, lehetséges-e, hogy a nagykirályok Tuwana felett is uralkodtak? E mellett számos érv szól: először is, kortárs „kiskirályok” feliratai kerültek elő a nagykirályi területen (KARABURUN – Sipis; BOHÇA – Kurtis), tehát a nagykirályok alatt valóban voltak alacsonyabb rangú királyok. Másodsor, a helyi uralmi struktúrában kiemelkedő szerepű tarwanisok a felirataik alapján alárendeltjei voltak a nagykirályoknak (Ruwas [KULULU 4] Tuwatisnak; Kiyakiyas [TOPADA] Wasusarmasnak). Végezetül Wasusarmas koalíciója (TOPADA) három alacsonyabb rangú uralkodóból állt: Warpalawas, Kiyakiyas és Ruwatas – ahol is Kiyakiyas esete

⁷⁵ Tabal Halyson túli kiterjedése egy önálló probléma, melyre egy másik helyen kívánok visszatérni.

mutatja, hogy ők ténylegesen alárendeltjei voltak a nagykirálynak, nem pedig egyszerű szövetségesei. Más szavakkal, ez minden további nélkül lehetséges, sőt logikus, és megmagyarázza Tuna kiemelkedő szerepét e forrásban.

7. ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen dolgozatban sikerült a kulului ólomcsíkokon adatolt helynevek több mint felének nevét pontosabban megállapítani, így a névsor jelenleg így néz ki: Ahatikuku-, Aluwana/i-, Arusali-, Ashayalara/i-, Asailara/i-, Haruwa/i-, Huwa/i-, Mur(a/i)tiya-, Parzamína-, Zu/anawa-, Tapa-, Tasku-, Tiwarali-, Tuna-, Uhaziriya-, Uramuwiya-, Waratura/i-, Zaka-.

E tizenhét helynév egyharmadát, hatot sikerült többé-kevésbé lokalizálni: kettőt biztosan (Zaka- a Tavium – Kayseri közötti úton és Tuna- mint Zeyve Höyük / Porsuk); hármat valószínűsíthetően (Tapa- az Amanus-hegység, Tiwarali- Kültepe-nél és Tasku-Malatyában), s egyet bizonytalanul (Zu/anawa- a Halysnál).

Ezen azonosítások jól kirajzolják a tabali nagykirályok uralmi területét, megerősítve a Halyson túli és a Tuwana feletti uralom feltételezését és kiterjesztik azt az Amanus-hegység vidékére is. Sőt, ha Tasku- azonosítása helytállónak bizonyul, konkrét támpontot nyerünk a szövegek datálására, a Kr. e. 7. sz. első felére. Ezzel csatlakozna más, hasonló korú luvi feliratok (KARATEPE és PORSUK) mellé.⁷⁶

A végső szó azonban az óvatosságé: a fentiekből egyértelműen látszik, hogy csak kevés és többértelmű forrásunk van, s nehéz bármelyik azonosítást a szó szoros értelmében bizonyítani. Reményre adhat okot azonban, hogy folyamatosan kerülnek elő újabb és újabb hieroglif luvi szövegek.

⁷⁶ Datálásukhoz legújabbán ld. Simon 2013, 2014b.

IRODALOM

- Adiego, Ignacio J.
2007 *The Carian Language*. (= HdO 86) Brill, Leiden – Boston.
- ALKIM, U. BAHADIR
1959 Ein altes Wegenetz im südwestlichen Antitaurus-Gebiet. *Anadolu Araştırmaları / Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung* 1: 207–223.
- ARO, SANNA
1998 *Tabal. Zur Geschichte und Kultur des zentralanatolischen Hochplateaus von 1200 bis 600 v. Chr.* Doktorische Arbeit. Helsinki Egyetem, Helsinki.
- BARJAMOVIC, GOJKO
2011 *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. (= Carsten Niebuhr Institute Publications 38) University of Copenhagen – Museum Tusulanum, Copenhagen.
- BARNETT, RICHARD D.
1975 Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age. *CAH* 3 II/2: 417–442.
- D'ALFONSO, LORENZO
2012 Tabal. An Out-Group Definition in the First Millennium BC. Pp. 173–194 in Giovanni B. Lanfranchi et al. (eds.): *Leggo! Studies Presented to Frederick Mario Fales on the Occasion of His 65th Birthday*. (= Leipziger Altorientalische Studien 2) Harrassowitz, Wiesbaden.
- DERCKSEN, JAN GERRITT
2008 Observations on Land Use and Agriculture in Kaneš. Pp. 139–157 in Cécile Michel (ed.): *Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli*. (= Uitgaven van het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten te Leiden 112 = Old Assyrian Archives, Studies 4) NINO, Leiden.
- FORLANINI, MASSIMO
1988 La regione del Tauro nei testi hittiti. *VO* 7: 129–169.
1992 Le spedizioni militari ittite verso Nerik: I percorsi orientali. *Rendiconti dell'Istituto Lombardo* 125: 277–308.
2012 The Historical Geography of Western Anatolia in the Late Bronze Age: Still an Open Question. *OrNS* 81: 133–140.
2013 La survie des toponymes de l'âge du bronze dans le Pont et en Cappadoce. Continuité ethnique, linguistique et survie des traditions de l'époque hittite impériale pendant les siècles "obscurs" jusqu'au début de l'âge classique? Pp. 69–84 in Hadrien Bru – Guy Labarre (eds.): *L'Anatolie des peuples, des cités et des cultures (IIe millénaire av. J.-C. – Ve siècle ap. J.-C.)*. Colloque international de Besançon – 26–27 novembre 2010. Presses universitaires Franche-Comté, Besançon.

- FRENCH, DAVID. H.
1974 A Study of Roman Roads in Anatolia: Principles and Methods. *Anatolian Studies* 24: 143–149.
- GANDER, MAX
2014 Tlos, Oinoanda and the Hittite Invasion of the Lukka Lands. Some Thoughts on the History of Northern Lycia in the Late Bronze and Iron Ages. *Klio*. 69: 369–415.
- GIUSFREDI, FEDERICO
2010 *Sources for a Socio-Economic History of the Neo-Hittite States*. (= THeth 28) Winter, Heidelberg.
- GÖKÇEK, L. GÜRKAN
2006 The Use of Wagons (*eriqqum*) in Ancient Anatolia According to Texts from Kültepe. *ZA* 96: 185–199.
- HARPER, RICHARD P.
1976 Dascusa. Pp. 258–259 in Richard Stilwell (ed.): *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. University Press, Princeton.
- HAWKINS, J. DAVID
1987 The Kululu Lead Strips, Economic Documents in Hieroglyphic Luwian. *Anatolian Studies* 37: 135–162.
1995 The Political Geography of North Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period. Pp. 87–101 in Mario Liverani (ed.): *Neo-Assyrian Geography*. (= Quaderni di Geografia Storica 5) Sargon, Roma.
2000 *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions I. Inscriptions of the Iron Age*. De Gruyter, Berlin – New York.
2013 A New Look at the Luwian Language. *Kadmos* 52: 1–18.
- HILD, FRIEDRICH
1977 *Das byzantinische Straßensystem in Kappadokien*. (= Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse 131) ÖAW, Wien.
- JASINK, ANNA MARGHERITA
1995 *Gli stati neo-ittiti. Analisi delle fonti scritte e sintesi storica*. (=Studia Mediterranea 10) Gianni Iuculano, Pavia
- KATZ, JOSHUA T.
1998 Hittite *tašku-* and the Indo-European Word for 'Badger'. *Historische Sprachforschung* 111: 61–82.
- LAMINGER-PASCHER, GERTRUD
1992 *Die kaiserzeitlichen Inschriften Lykaoniens I. Der Süden*. (= Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse 232. Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris 15) ÖAW, Wien.

- LEBRUN, RENÉ
2007 TYNNA, la cappadocienne. Pp. 459–466 in Deflev Groddek – Marina Zorman (Hg.): *Tabularia Hethaeorum. Hethitologische Beiträge. Silvin Košak zum 65. Geburtstag*. (= DBH 25) Harrassowitz, Wiesbaden.
- LEWY, JULIUS
1950–1951 Tabor, Tibar, Atabyros. *Hebrew Union College Annual* 23: 357–386.
- MELCHERT, H. CRAIG
1994 *Anatolian Historical Phonology*. (= LSIE 4) Rodopi, Amsterdam – Atlanta.
2003 Language. Pp. 170–210 in uő. (ed.): *The Luwians*. (= HdO 68) Brill, Leiden – Boston.
- MERIGGI, PIERO – POETTO, MASSIMO
1982 Note alle strisce di piomba di KULULU. Pp. 97–115 in Erich Neu (Hg.): *Investigationes philologicae et comparativae. Gedenkschrift für Heinz Kronasser*. Harrassowitz, Wiesbaden.
- MEYER, EDUARD
1884 *Geschichte des Alterthums I*. Cotta, Stuttgart.
- MILLER, KONRAD
1916 *Itineraria Romana*. Strecker – Schröder, Stuttgart.
- MORPURGO DAVIES, ANNA – HAWKINS, J. DAVID
1979 The Hieroglyphic Inscription of Bohça. Pp. 387–405 in Onofrio Carruba (ed.): *Studia Mediterranea Piero Meriggi Dicata*. (=Studia Mediterranea 1) Aurora, Pavia.
- OBERHUMMER, EUGEN
1920 Saniana. *PWRE* II.1.2: 2282.
- ORESHKO, ROSTISLAV
2013 Hieroglyphic Inscriptions of Western Anatolia: Long Arm of the Empire or Vernacular Traditions. Pp. 345–420 in Alice Mouton – Ian Rutherford – Ilya Yakubovich (eds.): *Luwian Identities. Culture, Language and Religion Between Anatolia and the Aegean*. (= CHANE 64) Brill, Leiden – Boston.
- RAMSAY, WILLIAM M.
1890 *The Historical Geography of Asia Minor*. Murray, London.
- RIEKEN, ELISABETH
2010 Das Zeichen <sà> im Hieroglyphen-Luwischen. Pp. 651–660 in Aygül Stiel (ed.): *Acts of the VIIth International Congress of Hittitology, Çorum, August 25–31, 2008*. T.C. Çorum Valiliği, Ankara.
- SCHRADER, EBERHARD
1878 *Keilinschriften und Geschichtsforschung. Ein Beitrag zur monumentalen Geographie, Geschichte und Chronologie der Assyrer*. Ricker, Gießen.

SIMON ZSOLT

- 2008 Towards an Interpretation of the Hieroglyphic Luwian Pair of Signs *109.*285 and the Phonetic Value of *448. *Kadmos* 47: 20–30.
- 2013 Überlegungen zu Masaurhisas, einem König aus Tabal, und der Herrscherliste von Tuwana. *Anatolica* 39: 277–296.
- 2014a [Giampaolo Borghello – Vincenzo Orioles (eds.): *Per Roberto Gusmani. Studi in ricordo* 1-2]. *Incontri Linguistici* 37: 165–170.
- 2014b Awarikus und Warikas: Zwei Könige von Hiyawa. *ZA* 104: 91–103.
- 2014c Tabal und die Tibarener. *Altorientalische Forschungen* 41: 125–134.

STARKE, FRANK

- 1999 Hethitische Nachfolgestaaten. Historischer Überblick. *DNP* 6: Sp. 518–533.

STRECK, MAXIMILIAN

- 1916 *Assurbanipal und die letzten assyrischen Könige bis zum Untergange Ninevhs I.* Hinrichs, Leipzig.

TALBERT, RICHARD J. A.

- 2000 *Barrington Atlas of the Greek and Roman World.* Princeton University Press, Princeton – Oxford.

TOUMANOFF, CYRIL

- 1959 Introduction to Christian Caucasian History. The Formative Centuries (IVth – VIIIth). *Traditio* 15: 1–106.
- 1963 *Studies in Christian Caucasian History.* University Press, Washington.

WAINWRIGHT, GERALD A.

- 1936 Tabal, Tibareni, Tebarani. *OLZ* 39: cols. 479–481.

WEEDEN, MARK

- 2010 Tuwati and Wasusarma: Imitating the Behaviour of Assyria. *Iraq* 72 (= Fs. J. D. Hawkins): 39–61.

YAKUBOVICH, ILYA

- 2009 *Sociolinguistics of the Luvian Language.* Brill, Leiden – Boston.
- 2011 [Giusfredi 2010]. *Orientalia* 80: 259–265.

ZGUSTA, LADISLAV

- 1984 *Kleinasiatische Ortsnamen.* Winter, Heidelberg.

Kereskedelmi utak Egyiptomban az Első Átmeneti Kor és a Középbirodalom idején

UTAK ÉS UTAZÁSOK ÁBRÁZOLÁSA A FORRÁSOKBAN

A fáraókorai Egyiptomban a központi adminisztráció által irányított kereskedelem és árubeszerezés, azaz az egymástól élesen el nem választható katonai, kereskedelmi, valamint az ásványi kincsek kitermelése és azoknak a Nílus-völgybe való szállítása céljából a határokon túlra indított királyi expedíciók ellenőrzött utakon zajlottak, jól megszervezett védelemmel és ellátással. Az Első Átmeneti Kor végéről és a Középbirodalom első feléből származó források különös hangsúlyt fektetnek ezeknek az utaknak és a rajtuk haladó expedíciók szerveztségének az ábrázolására. A Középbirodalom második uralkodójának, III. Mentuhotepnek (Kr.e. ~ 1958–1947)¹ az egyik magas rangú tisztviselője, Henu kincstárnok a Vörös-tenger partvidékén fekvő Puntba² vezetett királyi expedíciót, hogy különféle kereskedelmi termékeket, elsősorban friss mirhát szerezzen be a terület főnökeitől. A vállalkozás általa fontosnak ítélt részleteit a kőbányáiról híres Wadi Hammamat, az egyik legfontosabb expedíciós út sziklafalába vésett feliratában örökítette meg,³ amelyben így jellemzi önmagát: „ki, midőn útra kel, nyomában élelem jár” (8. sor). A szövegben részletezi is, hogyan biztosította a rábízott háromezer fős csapat élelmezését: „Naponta húsz *desz* vízzel teli tömlőt és húsz cipóval teli kenyeres zsákot adtam mindenkinek” (13. sor). Arról is beszámol, hogy milyen útvonalon haladt: ahogyan a király elrendelte számára, Koptoszból indult és a Wadi Hammamaton keresztül jutott ki a tengerpartra, ahol tengeri hajókat építtetett és azokkal folytatta az útját (10–11. és

¹ A középbirodalmi királyok uralkodási idejének kronológiájához lásd Hornung – Krauss – Warburton 2006: 491–492; a 11. dinasztia és III. Mentuhotep uralkodásának tárgyalása: Seidlmayer 2006: 159–163 (ugyanebben a kötetben).

² Punt lokalizációjáról lásd Meeks [2003] 2011; a Punttal folytatott kereskedelemről a Középbirodalom idején Fattovich 2012.

³ Couyat – Montet 1912: 81–84 (no. 114), pl. XXXI; Lichtheim 1988: 52–54 (no. 21).